

O'QUV JARAYONIDA BILISH JARAYONLARINING ROLI: NEYROPSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK JIHATLAR

*f.f.n., dotsent. **Dilnavoz AlimatovnaXoliqova***

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi dotsenti

[Tel: +998977160371](mailto:dilnavozxoliqova@gmail.ru), dilnavozxoliqova@gmail.ru

Аннотация: В статье рассмотрена роль когнитивных процессов (внимания, памяти, восприятия, мышления, речи) в процессе обучения с учетом нейропсихолого-педагогических аспектов. Л.С. Выготский, Дж. Пиаже, Г. Гарднер и А.Р. Теории Лурия, э.Газиев, З.Были проанализированы взгляды нишановых, а также их практическое применение в образовании.

Ключевые слова: процесс познания, внимание, память, восприятие, мышление, речь, педагогический аспект, воспитание, индивидуальные особенности, хранение информации, развитие.

Annotatsiya: Maqolada o'quv jarayonida bilish jarayonlarining (diqqat, xotira, idrok, tafakkur, nutq) neyropsixologik va pedagogik jihatlari hisobga olingan holdagi roli ko'rib chiqildi. L.S. Vigotskiy, J. Piaje, G. Gardner va A.R. Luriya nazariyalari, E.G'oziev, Z.Nishonovalarning qarashlari, shuningdek, ularning ta'limda amaliy qo'llanilishi tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: bilish jarayoni, diqqat, xotira, idrok, tafakkur, nutq, pedagogik jihat, ta'lim, individual xususiyatlar, axborotni saqlash, rivojlanish.

Annotation: the article examined the role of cognitive processes (attention, memory, perception, thinking, speech) in the educational process, taking into account neuropsychological and pedagogical aspects. L.S. Vigotsky, J. Piaje, G. Gardner and A.R. Luria theories, E.Goziev, Z.The views of the nishanovas, as well as their practical application in education, were analyzed.

Keywords: *the process of cognition, attention, memory, perception, thinking, speech, pedagogical aspect, education, individual characteristics, storage of Information, Development.*

KIRISH:

Bilish jarayonlari ta'limda o'quvchilarning bilimlarni egallash, qayta ishlash va qo'llash qobiliyatini belgilab, o'quv jarayonida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Diqqat, xotira, idrok, tafakkur va nutqni o'z ichiga olgan bu jarayonlar o'qitish va rivojlanishning asosidir. Bu jarayonlarni tushunish va optimallashtirish ta'lim samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Bilish jarayonlari muvaffaqiyatli o'qitishning asosidir. Ularni o'rganish o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada biz L.S. Vigotskiy, J. Piaje, G. Gardner va A.R. Luriya, E. G'oziev, Z. Nishonovalarning nazariyalariga asoslanib, neyropsixologik va pedagogik jihatlarni hisobga olgan holda o'quv jarayonida bilish jarayonlarining rolini ko'rib chiqamiz.

ASOSIY QISM

Jahon psixologiyasida kognitiv jarayonlarni o'rganish juda katta tajribalar asosidagi ma'lumotlar bazasiga ega. Ayni tadqiqotlar ma'lum ma'noda bilish jarayonlarining ta'lim jarayonidagi o'rni mavzusi bilan ham o'rganilgan. Aleksandr Romanovich Luriya – miya va psixik jarayonlarning o'zaro bog'liqligini tushunishga katta ta'sir ko'rsatgan atoqli sovet neyropsixologidir. U tomonidan ilgari surilgan “Miyaning uch funksional bloki” nazariyasi zamonaviy neyropsixologiyaning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Luriya miya uchta asosiy funksional blokdan iborat bo'lib, ularning har biri psixik faoliyatni ta'minlashda o'z rolini o'ynashi haqidagi quyidagi fikrni taklif qildi:

* Energetik blok (tetiklik va uygʻoqlikni tartibga solish bloki): bu blok miya poyasida, subkortikal tuzilmalarda va katta yarim sharlar poʻstlogʻining medial qismlarida joylashgan. U miyaning zarur faollik darajasini saqlab turish, poʻstloq tonusini tartibga solish, diqqat va uygʻoqlikni taʼminlash uchun javobgardir. Bu blokda buzilishlar diqqatning pasayishiga, charchoqqa, xotira buzilishlariga va boshqa buzilishlarga olib keladi.

* Axborotni qabul qilish, qayta ishlash va saqlash bloki: bu blok katta yarim sharlar poʻstlogʻining orqa qismlarida (ensa, chakka va tepa boʻlaklarida) joylashgan. U sezgi organlaridan keladigan sensor axborotni qabul qilish va tahlil qilish, shuningdek, bu axborotni xotirada saqlash uchun javobgardir. Bu blokda buzilishlar agnoziyaning turli xillariga (idrok buzilishlari), afaziyaga (nutq buzilishlari) va amneziyaga (xotira buzilishlari) olib keladi.

* Psixik faoliyatni dasturlash, tartibga solish va nazorat qilish bloki: bu blok katta yarim sharlar poʻstlogʻining oldingi qismlarida (peshona boʻlaklarida) joylashgan. U niyatlarni shakllantirish, harakatlarni rejalashtirish, ularning bajarilishini nazorat qilish va natijalarni baholash uchun javobgardir. Bu blokda buzilishlar ixtiyoriy diqqat, rejalashtirish, nazorat va tanqidiy fikrlash buzilishlariga olib keladi[2].

Luriya nazariyasining asosiy prinsiplari:

* Tizimli dinamik lokalizatsiya prinsipi: Luriya psixik funksiyalar miyaning muayyan sohalarida lokalizatsiya qilinmagan, balki oʻzaro taʼsir etuvchi miya tuzilmalarining murakkab tizimlari bilan taʼminlanadi, deb taʼkidlagan[1]. Shu bilan birga, har bir miya tuzilmasi bu tizim ishiga oʻz hissasini qoʻshadi.

* Funksional tizim prinsipi: Luriya psixik funksiyalarni bir nechta boʻgʻinlardan iborat boʻlgan murakkab har biri oʻz rolini bajaradigan funksional tizimlar sifatida koʻrib chiqqan.

* Miya plastikligi prinsipi: Luriya miya plastiklik qobiliyatiga ega, ya'ni o'qitish yoki shikastlanish natijasida o'z funksiyalarini qayta qurish qobiliyatiga ega ekanligini ta'kidladi[2].

Luriya nazariyasi neyropsixologiya, klinik psixologiya va pedagogika rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. U psixik jarayonlarning miya mexanizmlarini yaxshiroq tushunishga va neyropsixologik diagnostika va reabilitatsiya usullarini ishlab chiqishga yordam berdi. Uning ishlari, shuningdek, afaziyani o'rganish va ularni davolash usullariga katta hissa qo'shdi. Luriyaning ishlari bugungi kungacha neyropsixologiyada asosiy hisoblanadi[2].

Shunday qilib, A.R. Luriyaning miyaning uchta funksional bloki nazariyasi bilish jarayonlarining neyrofiziologik mexanizmlarini tushunishga yordam beradi. Birinchi blok (energetik) miyaning zarur faollik darajasini ta'minlaydi, ikkinchi blok (axborotni qabul qilish, qayta ishlash va saqlash) sensor axborotni tahlil qilish uchun javobgar, uchinchi blok (dasturlash, tartibga solish va nazorat) harakatlarni rejalashtirish va bajarish uchun javobgardir. Bu bloklar ishidagi buzilishlar o'qishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham miyaning kognitiv funksiyalarini o'rganish ta'lim sifatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kognitiv jarayonlarning ishlash sifati avvalo diqqatning sifati va taqsimlanishiga bog'liq[6]. Diqqat o'quvchilarga muhim axborotga e'tibor qaratishga imkon beradi, xotira esa uni saqlash va takrorlash imkonini beradi. Bu jarayonlarni rivojlantirish muvaffaqiyatli o'qitish uchun muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar o'quvchilarning diqqati va xotirasini optimallashtirish uchun turli strategiyalardan foydalanishlari mumkin, masalan, rag'batlantiruvchi o'quv muhitini yaratish, o'qitishning xilma-xil usullaridan foydalanish va faol ishtirok etish imkoniyatlarini yaratish kabi[7]. Diqqat kabi o'quv jarayonida idrok va tafakkurning roli ham katta. Idrok o'quvchilarga o'quv materialini tushunish va anglash imkonini beradi, tafakkur esa bilimlarni tanqidiy tahlil qilish va qo'llash imkonini beradi. Bu jarayonlarning rivojlanishi tushunish va muammolarni hal

qilishni yaxshilashga yordam beradi[3]. Pedagoglar o'quvchilarning idrok va tafakkurini rivojlantirish uchun muammoli o'qitish, loyiha faoliyati va munozaralar kabi usullardan foydalanishlari mumkin.

Barcha bilish jarayonlari biri ikkinchisini ishlashiga ta'sir ko'rsatadi. Tafakkurning namoyon bo'lishi nutq orqali amalga oshiriladi. Nutq muloqot va fikrlarni ifodalash vositasidir. Nutqning rivojlanishi kommunikativ ko'nikmalarni va tushunishni yaxshilashga yordam beradi. Pedagoglar o'quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun munozaralar, taqdimotlar va guruhli ish kabi usullardan foydalanishlari mumkin.

Lev Vigotskiy tomonidan kiritilgan *"Yaqin rivojlanish zonasi"*[4] (YaRZ) tushuncha, bolaning mustaqil ravishda qila oladigan ishi va kattalar yoki ko'proq malakali tengdosh yordamida qila oladigan ishi o'rtasidagi farqni tasvirlaydi. Boshqacha aytganda, bu bolaning salohiyati, uning qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshirilishi mumkin bo'lgan imkoniyatlaridir.

Kattalar (yoki ko'proq malakali tengdosh) roli: Kattalar bolaga yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga yordam beradigan "vositachi" rolini o'ynaydi. U qo'llab-quvvatlaydi, yo'naltiradi, tushuntiradi va namoyish etadi, bolaning rivojlanishning keyingi darajasiga ko'tarilishi uchun sharoit yaratadi[5].

Vigotskiy o'qitish YaRZga yo'naltirilishi kerak deb hisoblagan. Bu vazifalar qiyinchiliklarni keltirib chiqarish uchun yetarlicha murakkab bo'lishi kerak, ammo yordam berib bajartirish ham kerak deganidir. Bunday o'qitish tafakkur, nutq va xotira kabi yuqori ruhiy funksiyalarning rivojlanishini rag'batlantiradi.

Pedagogikada YaRZ konsepsiyasi har bir o'quvchining salohiyatini hisobga olgan holda individuallashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun ishlatiladi. Shuningdek, u o'qitish jarayonida hamkorlik va o'zaro ta'sirning ahamiyatini oshiradi. Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi o'qitish jarayonini tushunish va optimallashtirish uchun kuchli vositadir.

Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi kabi J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyalari: Piaje kognitiv rivojlanishning to'rt bosqichini ajratib ko'rsatdi: sensomotor, preoperatsion, konkret-operatsion va formal-operatsion. Har bir bosqich tafakkur va bilishning o'ziga xos xususiyatlari bilan tavsiflanadi[4]. Pedagoglar ushbu nazariyadan o'quvchilarning yoshiga mos keladigan o'quv materiallarini yaratish uchun foydalanishlari mumkin. J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalarning rivojlanishning turli bosqichlarida bilim olishi va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishini tasvirlaydi[5]. Pedagoglar ushbu nazariyadan o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan o'quv materiallarini ishlab chiqish uchun foydalanishlari mumkin.

XULOSA

Ta'lim jarayonida bilish jarayonlarining o'rni mavzusining psixologiya fanlari doirasida tadqiq etilish juda uzoq yillik va diqqat bilan o'rganib kelinayotgan mavzulardan biridir. Yuqorida psixologiya fani taraqqiyotida o'z o'rniga ega olimlarning yondashuvlari tahlilidan ayonki kognitiv jarayonlar ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Shaxs taraqqiyoti ayni mavzularning ham o'rganilishida dinamik yondashuvlarni talab qiladi. Demak, bu yo'nalishda tadqiqotlar biri ikkinchisini to'ldirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. -М.: МГУ, 1973 г.
2. E.G'oziyev. Umumiy psixologiya. -T. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati". 2010. -544b.
3. Выготский, Л.С. Мышление и реч. Психологические исследования / Л.С.Выготский. -М.: Лабиринт, 1996. -416с.

4. Пиаже, Ж. Природа интеллекта / Ж.Пиаже // Познавательные психические процессы / сост. и общая редакция А.Г.Маклакова. - СПб.: Питер, 2001. - С.421-435.
5. Nishanova Z., Qurbonova Z., Abdiev S., To'laganova Sh. Psixodiagnostika. – Т.: 2008. – 314 b.
6. Гарднер Г. Акл тузилиши: кўп интеллектуал назарияси. М.: Вилямс, 2007 йил.
7. Edwajrd L. Educational psychology. Hew Yokk the science pi 1903. 314.
8. James K. What is military psychology? – Monterey, California 93940,1980.68.